

1. Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΔΕΝΔΡΟΥ. ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΗ ΕΚΤΙΜΗΣΗ

Εἶναι σύνηθες κατά τήν περίοδο τῶν Χριστουγέννων, στή Χώρα μας καί στό ἐξωτερικό, νά γίνεται λόγος ἀπό τόν Τύπο καί τά ἄλλα σύγχρονα μέσα ἐπικοινωνίας γιά τό δένδρο, τό ὁποῖο προσδίδει ἕνα ιδιαίτερο τόνο στή μεγάλη χριστιανική ἐορτή. Ἐκεῖνο ὅμως πού, δυστυχῶς ἀκόμη, γράφεται καί λέγεται (πάντοτε ἀπό τούς ἐλάχιστους ἀπληροφόρητους) ἀποτελεῖ ἄκριτη ἐπανάληψη ἐκείνου πού ἀπό τά παιδικά μας χρόνια ἀκοῦμε, ὅτι δηλαδή ἡ καταγωγή του εἶναι πέρα γιά πέρα δυτική, ὅτι πρόκειται γιά ἐντελῶς εὐρωπαϊκή συνήθεια, ἡ ὁποία μεταδόθηκε καί σέ μᾶς ἀπό τό τέλος τοῦ 19^{ου} αἰώνα. Ἄλλοι –ἀδιαφορώντας γιά τήν προέλευση τοῦ δένδρου– τάσσουνται ὑπέρ αὐτοῦ, κυρίως γιά τήν χαρούμενη ἀτμόσφαιρα πού δημιουργεῖ, ἐνῶ ἄλλοι εἶναι ἐναντίον του γιατί τό θεωροῦν προῖόν ξενομανίας. Μέ αὐτούς τούς τελευταίους, εἶναι σύμφωνοι καί οἱ πιό αὐστηροί στήν ἐθνική καί τήν ἐκκλησιαστική μας παράδοση. Αὐτοί –μέ τήν ὅποια ἔννοια δίνουν στήν παράδοση– ζητοῦν τήν κατάργησή του γιατί πρόκειται, ὅπως ἄκουσαν ἢ διάβασαν σέ ἐφημερίδες, γιά ἔθιμο «ξένο πρὸς τήν ὀρθοδοξία μας καί στήν ἀρχαία Ἐκκλησία, κα-

θαρή επιβίωση τῆς δενδρολατρείας τῆς παγανιστικῆς Εὐρώπης»⁴.

Σέ αὐτή τήν ἀποψη ὑπερθεμάτιζαν μέχρι πρόσφατα (τουλάχιστο μέχρι τό 2002) καί ἐλαχιστότατοι, ἔστω, ἀτυχῶς θεολόγοι οἱ ὁποῖοι, χωρίς καμμιά ἐπιστημονική διερεύνηση, μέ πλήρη ἀγνοια τῆς βιβλιογραφίας, πεισμώνως ἀναμηνυκάζοντας ἀπλῶς γνῶμες παλαιότερων (οἱ ὁποῖοι, δικαίως, μέ τήν τότε ἐλλιπῆ βιβλιογραφία θεωροῦσαν δυτικό τό δένδρο) ἐξαπέλυσαν (ὅπως πληροφορήθηκα) μύδρους κατά τοῦ ἐθίμου ἀπό ἄμβωνος ἤ βήματος αἰθουσῶν. Μειοδοσία στήν ... Ὁρθοδοξία, χαρακτήρισαν τό ἄθῶο δένδρο οἱ ἀμελέτητοι ἀντι-δενδριστές! (Ἄλλ' «οὐ φροντίς

4. Γράφηκε ἀπό μητροπολίτη πρὶν ἀπό 35 χρόνια. Τότε καί ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν, ἐντελῶς ἄκριτα καί ἀβασάνιστα, συνιστοῦσε ἀντί τοῦ δένδρου τό καραβάκι. Καί τοῦτο, γιατί μαζί μέ τό ἐπιχειρημα τοῦ ξένου ἐθίμου, ὑποστήριζε κυρίως τήν προστασία τῶν δασῶν. Ὁ λεβεντάνθρωπος, καλόκαρδος καί ἀγαπητός μου φίλος μακαριστός ἀρχιεπίσκοπος Σεραφεῖμ, συνετός κατά τά ἄλλα, δέν εἶχε, ὡς γνωστόν, χρόνο νά ἀσχοληθεῖ μέ εἰδικά ἐπιστημονικά θέματα, καί ἔτσι, καμμιά φορά, δεχόταν καλῆ τῆ πίστει, ὅ,τι ὑπέβαλαν ὡς σωστό οἱ κάποιοι μανδαρίνοι τοῦ περιβάλλοντος. Στήν δημοσιευμένη σύστασή του γιά τό καραβάκι ἀπάντησα μέ τηλεγράφημα πού τοῦ ἔστειλα καί δημοσιεύθηκε στίς ἐφημερίδες ΤΟ ΒΗΜΑ Ἀθηνῶν καί ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ Θεσσαλονίκης τῆς 24-12-1974. Κατόπιν αὐτοῦ, καί μέ τά διαφωτιστικά δημοσιεύματα πού ἀκολούθησαν ἀπό καλλιεργημένους καί ἀφανάτιστους ἀνθρώπους, καί μάλιστα ἀπό δασολόγους (βλ. Προλεγόμενα) ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ δέν ἐπανῆλθε πλέον... Ἐπανῆλθε ὅμως τό 2003 μέ τήν γνωστή ὑπερ τοῦ Δένδρου Ἐγκύκλιο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν. Σήμερα τό Χριστουγεννιάτικο Δένδρο ἔχει ἐπιβληθεῖ σέ ὅλη τῆ χώρα μας, καί δίνει τόν τόνο του στό ἐόρτιο κλῖμα.

Ίπποκλείδη. Ὁ γάρ συνίων, συνιέτω»). Σχόλιο κανένα, σέ «ὀφλισκάνοντας τόν γέλωτα», ὡς θά ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι...

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα στήν παροῦσα διαπραγματεύση τοῦ θέματος πρέπει νά σημειωθεῖ ἰδιατέρως, ὅτι στίς δύο πρῶτες ἐκδόσεις κάμαμε μόνο σύντομη συνεξέτασή του μέσα στό γενικότερο πλαίσιο τῶν ἱερῶν δένδρων τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Στήν τρίτη ὅμως, ὡς καί στήν παροῦσα ἐκδοση ἐξετάζονται κάπως εὐρύτερα τά ἱερά δένδρα τῆς ἀρχαιότητος. Ἔτσι ἐντάσσεται καί τό Χριστουγεννιάτικο Δένδρο σέ ἕνα εὐρύτερο συσχετισμό γιά νά ἐξαρθεῖ μέ αὐτόν τόν τρόπο (καί ἀφοῦ ἐρευνηθοῦν οἱ προϋποθέσεις του) ὁ Χριστοκεντρικός χαρακτήρας πού τό συνοδεύει.

Ἄς ἀποβλέψουμε τώρα, πρῶτα-πρῶτα στά καθ' ἡμᾶς. Ἐξετάζοντας τήν παλαιότερη ἑλληνική βιβλιογραφία τοῦ ἐν λόγω Δένδρου συναντοῦμε, ἀρχικά, τόν μεγάλο μύστη τῆς Λαογραφίας Νικόλαο Πολίτη. Ὁ Πολίτης, τό 1920, ἀπορρίπτοντας μιά ξένη καί ἀδόκιμη γνώμη γιά τήν, δῆθεν, σκανδιναβική προέλευση τοῦ Χριστουγεννιάτικου δένδρου (δηλαδή συσχέτισή του μέ τήν ποιητική περί θεῶν καί κοσμογονίας συλλογή τῶν βιβλίων πού λέγονται Ἔδδες, ὅπου ὁ λόγος γιά τό παγκόσμιο δένδρο Yggdrasill) ὑπεστήριξε ὅτι «τήν ἀρχή τοῦ δένδρου πρέπει νά ἀναζητήσωμεν ὄχι εἰς τήν παλαιόγονον τῶν Ἐδδῶν θρησκείαν, ἀλλ' εἰς τόν χριστιανικόν μεσαιῶνα. Καί τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον οὐδέν τεκμήριον ἔχομεν περί τῆς παλαιότητος τοῦ ἐθίμου. Ὡς τινές ὑποθέτουσι –συνεχίζει– τό δένδρον ὄχι ἀσήμαντον ἔχει σχέσιν μέ τήν ... παρομοίωσιν τοῦ Χριστοῦ πρός τό ἐν τῷ παραδείσῳ δένδρον τῆς Ζωῆς... Συνδέουν τόν σταυρόν μέ τό δένδρον τῆς ζωῆς καί ... πολλάκις συνταυτίζεται ὁ Χριστός, τό ξύλον τῆς γνώσεως καί τό ξύλον τοῦ σταυ-

ροῦ... (Βλ. ἀπεικόνιση στή σελ. 76). Παριστανομένου τοῦ μυστηρίου τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ (κατά τὰ μυστήρια τοῦ μεσαίωνα) σχεδόν πάντοτε ἐστήνετο ἐπὶ αὐτοσχεδίου σκηνῆς δένδρον τι ἢ θάμνος» (Ν. Πολίτης, Λαογραφ. Σύμμεικτα, τ. 1ος Ἀθήναι, 1920, σελ. 100-101). Σέ σχέση τώρα μέ τήν ἐξάπλωση τοῦ θέματος ὁ Πολίτης προσθέτει: «Τό ἔθιμον τοῦ δένδρου εἶναι τὰ μάλιστα διαδεδομένον εἰς τὰς γερμανικὰς χώρας... καί (ἐξ αὐτῶν) ἐπεξετάθη εἰς Οὐγγαρίαν καί εἰς ἄλλας χώρας τοῦ Αὐστριακοῦ κράτους ὅπου πρότερον ἦτο καθ' ὀλοκληρίαν ἄγνωστον. Σχεδόν ταυτοχρόνως εἰσήχθη διὰ μέν τῆς δουκίσσης τῆς Αὐρηλίας εἰς Παρισίους, διὰ δέ τοῦ βασιλέως Λεοπόλδου τοῦ Α' εἰς Βρυξέλλας καί διὰ τοῦ ἡγεμόνος Ἀλβέρτου, συζύγου τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας, εἰς Ἀγγλίαν. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ... τό δένδρον τελειοποιηθέν κατεσκευάσθη μετάλλινον, ἀντί κηρίων ἔχον πολλάκις ράμφη φωταερίου... Ὀλίγον πρότερον τό δένδρον εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις ἐν Πετροπόλει...»⁵ (ὅπ.π.π. σ. 101).

Ἐν τῷ μεταξῷ ἢ γαλλικῇ Grande Encyclopédie (τομ. 3ος, ἄρθρο "Arbre de Noël" σελ. 587, Παρίσι) μᾶς γνωστοποιοῦσε (τότε τὰ κείμενα στή γαλλικῇ γλῶσσᾳ ἦταν στή χώρα μας τὰ πλέον προσιτά, ξενόγλωσσα) ὅτι «κυρίως στήν Γερμανία καί στίς Σκανδιναβικές χώρες εἶναι γνωστή ἢ χρῆσις τοῦ δένδρου τῶν Χριστουγέννων πού ἐπικράτησε ἀπό παλιά (anciennement établi), ἐνῶ ἡ καταγωγή του ἀποδίδεται στούς προτεστάντες. Ἀπό τίς οἰκογένειές τους ἦρθε τό ἔθιμο στήν Γαλλία πού τηρεῖται καί μέσα στίς Ἐκκλησίες καί ὄχι μόνο στά σπίτια». Ἡ ἀπόδοση ὁμως τῆς κα-

5. Γά πάρα πάνω στοιχεῖα εἶναι ἐρασιμμένα ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον, ἀπό γερμανικές Ἐγκυκλοπαιδεῖες καί Λεξικά.

ταγωγής του δένδρου στους προτεστάντες γράφεται ἐδῶ ἀορίστως, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἢ σύνδεσή του μέ αὐτούς (16^{ος} αἰώνας) ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τήν, anciennement établie συνήθεια τοῦ ἐν λόγῳ δένδρου. – Τήν ἴδια γραμμὴ ἀκολουθοῦν, ὡς εὐνόητο, καί οἱ Γερμανικὲς Ἐγκυκλοπαιδεῖες καί τὰ Λεξικά Θεολογίας καί Τέχνης.

Εἰδικότερα τώρα καί οἱ συγγραφεῖς, ὅπως ὁ R. Hindringer τό 1931 (Lex. für Theol. und Kirche, σ. 931), ὁ P. Geiger τό 1936 (Deutsches Volkstum, σ. 146), ὁ E. Fehrle τό 1953 (Feste und Volksbräuche, σ. 146) ὁ A. Dörrer (Krippe und Christbaum, σ. 988-990) καί ἄλλοι καί, τέλος τό 1977 ὁ K. Mantel (d. Christbaum) ὑποστήριξαν τήν γερμανικὴ προέλευση τοῦ δένδρου, ἔχοντας ὑπ' ὄψη μόνο τὰ δεδομένα τῆς Δύσεως χωρὶς γνώση τῆς Ἀνατολῆς. Ἀρχές τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, σημειώνουν οἱ πάρα πάνω, τό δένδρο εἶναι γνωστό στό Strasburg, στό Elsass, στό Freiburg καί στίς χῶρες τοῦ Ρήνου.

Τίς πάρα πάνω ἀπόψεις ἀκολούθησαν καί οἱ νεότεροι ἔλληνες λαογράφοι καί μέ αὐτούς ἐπεκράτησε σέ μᾶς νά θεωρεῖται τό δένδρο τῶν Χριστουγέννων ξένο ἔθιμο. Περιορίζομαι σέ τέσσερις πού ὑπῆρξαν Καθηγητές Πανεπιστημίων μέ ἀξιόλογη προσφορά στόν κλάδο τους. Τό ἔτος 1956 ὁ Γ.Α. Μέγας ἐπαναλαμβάνει ὅτι τό δένδρο «εἶναι γερμανικῆς καταγωγῆς» (Ἑλληνικαὶ ἑορταί, σ. 42) ἐνῶ τό 1959 ὁ Γ.Κ. Σπυριδάκης τό θεωρεῖ ὡς «εἰσαχθέν ἐκ δυτικῆς Εὐρώπης... ὡς λαϊκόν ἔθιμον ἀποτελοῦν ἐξέλιξιν ἐθίμου εἰσαγωγῆς τόν χειμῶνα χλωρῶν κλάδων εἰς τόν οἶκον πρὸς τόν σκοπὸν ἐξασφαλίσεως υἱείας τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας». (Τὰ Χριστοῦγεννα εἰς τόν λαόν, σ. 435). Κάτι δηλαδὴ παρόμοιο μέ ἐκεῖνο πού ἐσημείωσε τό 1931 ὁ R. Hindringer θεωρώντας τό δένδρο σύμβολο ζωῆς πού ἀνα-

νεώνεται κάθε χρόνο (“Sinnbild des alljährlich sich erneuernden Lebens”. Όπ.π. σ. 903). Ακολούθως ο Δ.Β. Οικονομίδης, τό έτος 1968, σημειώνει και αυτός ότι «τό έθιμον του Χριστουγεννιάτικου δένδρου εισήχθη από την δυτικήν Εύρώπην εις την Ελλάδα (τό πρώτον επί Όθωνος)», και επαναλαμβάνει σχεδόν αυτολεξεί τις απόψεις των Ν. Πολίτη και Γ. Σπυριδάκη, (περί συσχετισμού δηλαδή προς τό δένδρο τής ζωής, τοποθέτησης σέ αυτοσχέδια σκηνή δένδρου ή θάμνου, σύμφωνα μέ τό μεσαιωνικό «μυστήριο» τής Γεννήσεως κ.λπ. — Θρησκευτ. & Όθ. Έγκυκλοπ. τόμ. 12, σελ. 355-356). Άλλά και σέ νεότερο άρθρο του (έφημ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΚΟΣΜΟΣ, 25-12-1968) επαναλαμβάνει ο Οικονομίδης ότι «είναι ξένον έθιμον». Τέλος, τό 1975 ο διαπρεπής συνάδελφος Δημήτρ. Λουκάτος σέ άρθρο του στήν Έφημ. ΤΟ ΒΗΜΑ τής 5ης Ίανουαρίου μέ τίτλο «Λαογραφικοί άπολογισμοί» δέχεται μέν (όπως σημειώσαμε ήδη) ότι ή σημερινή μορφή του δένδρου μάς ήρθε από τή Δύση (κάνει λόγο όμως, επαναλαμβάνουμε, όχι γενικά για τό δένδρο, αλλά για τό «έξελιγμένο στή Δύση» δένδρο) αλλά δέν είναι κατά τής αποδοχής και διατηρήσεώς του και στή χώρα μας. Σημειώνουμε έδω ότι ο Λουκάτος υπενθυμίζει ότι «τά δεντρόκλαδα και ο πράσινος διάκοσμος έμπαιναν πάντα τά Χριστούγεννα στα έλληνικά σπίτια... γιατί τό χλωρό κλαδί είναι σύμβολο ζωής όπως τό δέντρο του Χριστού». Και επιλέγει: «Λοιπόν, δέν πρέπει νά διώχνουμε τό δέντρο από τά Χριστούγεννα». Τό καραβάκι όμως, όπως σημειώθηκε, τό θεωρεί ο Λουκάτος «ψυχολογικά αποκεντρωτικό!». Τό δένδρο, μ' άλλα λόγια συγκεντρώνει την οικογένεια στήν έστία, ενώ τό καράβι – πού ταξιδεύει και φεύγει– την απομακρύνει...

Θά κλείσουμε έδω τό αρχικό αυτό σύντομο τμήμα τής

μελέτης μας με τήν αναφερόμενη από τούς ξένους άποψη για τήν πρώτη άρχή του δένδρου. Τόσο δηλαδή στή Γερμανία όσο και στήν Άγγλία ή παράδοση πού επικρατεί άνάγει τό δένδρο τών Χριστουγέννων στον άγιο Βονιφάτιο ό όποϊος έκχριστιάνισε μεγάλο μέρος τής Γερμανίας (Θουριγγία, Σαξωνία, Βαυαρία κ.λπ.) κατά τον 8^ο αιώνα. Όπως αναφέρουν (και εϊναι πλέον κοινός τόπος) ό άγιος Βονιφάτιος με τό Χριστουγεννιάτικο δένδρο αντικατέστησε τήν συνήθεια ειδωλολατρικού μαγικού δένδρου τήν όποία εϊχεν επιβάλει εκεί ή θρησκεία τών Δρουιδών. Έάν ή άτεκμηρίωτη αὐτή παράδοση έχει βάση, τότε πιθανόν νά όδηγεϊ στήν εξήγηση τής εμφάνισης και επιβολής του δένδρου στήν Δύση. Δέν όδηγεϊ όμως, με τήν άπολυτοποίηση αὐτῆς τής έρμηνείας, στήν διερεύνηση τής ένδεχόμενης συνάντησης αναλόγων δένδρων και στον άλλο, στον έξω-γερμανικό ευρύτερο χώρο, δηλαδή στήν δυνατότητα ύπάρξεως και άλλαχού του χριστιανικού κόσμου αναλόγων ιερών δένδρων.

Τά χριστιανικά ανάλογα ιερά δένδρα, καθώς και, γενικότερα, τά ιερά δένδρα στον άρχαίο Άνατολικό και Έλληνικό κόσμο θά εξετάσουμε άμέσως στα έπόμενα.